

Date: 5th September-2026

QORAQALPOG'ISTON HUDUDIDAGI ARXEOLGIK YODGORLIKLARNING TARIXIY AHAMIYATI

Temirbaeva Tumaris Tleubaevna

Nizomiy nomidagi O'zMPU Tarix fakulteti Tarix yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Anotatsiya: Mazkur maqolada Qoraqalpog'iston Respublikasi hududida joylashgan arxeologik yodgorliklarning shakllanish tarixi, tarixiy-madaniy ahamiyati va ularning Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi taraqqiyotini o'rganishdagi ilmiy qiymati tahlil qilinadi. Qoraqalpog'iston hududining qadimdan Amudaryo quyi oqimi va Orolbo'yi mintaqasining muhim tarixiy-geografik hududi sifatida shakllangani, bu yerda qadimgi aholi manzilgohlari, qal'alar, shahar xarobalari va diniy-me'moriy inshootlarning vujudga kelish jarayonlari yoritiladi. Xususan, Qadimgi Xorazm madaniyatiga oid Toproqqal'a, Qoyqirilganqal'a, Ayazqal'a, Jonbosqal'a, Qo'yqirilganqal'a va boshqa arxeologik yodgorliklarning tarixiy-madaniy merosni tadqiq etishdagi o'rni ochib beriladi. Mazkur yodgorliklar orqali qadimgi Xorazm hududida shaharsozlik, mudofaa me'morchiligi, hunarmandchilik, savdo, sug'orma dehqonchilik, diniy qarashlar va davlat boshqaruvi tizimlarining rivojlanish xususiyatlarini aniqlash mumkin. Shuningdek, maqolada arxeologik tadqiqotlarning Qoraqalpog'iston tarixini ilmiy asosda qayta tiklash, moddiy madaniyat namunalarini o'rganish va tarixiy merosni asrashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Qoraqalpog'iston hududidagi arxeologik yodgorliklar nafaqat mintaq, balki butun Markaziy Osiyo tarixiy-madaniy taraqqiyotining muhim manbalaridan biri sifatida baholanadi.

Kalit so'zlari: Qoraqalpog'iston, arxeologik yodgorliklar, Qadimgi Xorazm, Orolbo'yi, Amudaryo, Toproqqal'a, Ayazqal'a, Qoyqirilganqal'a, Jonbosqal'a, qadimgi shaharlar, qal'alar, moddiy madaniyat, arxeologiya, tarixiy-madaniy meros.

Abstract: This article examines the history, historical and cultural significance, and scholarly value of archaeological sites located in the Republic of Karakalpakstan for the study of the development of Central Asian civilizations. Particular attention is paid to the historical and geographical position of the region in the lower reaches of the Amu Darya and the Aral Sea area, where ancient settlements, fortresses, urban centers, and religious and architectural structures developed over the centuries. The study highlights the significance of archaeological sites associated with Ancient Khorezm, including Toprak-Kala, Ayaz-Kala, Koykrylgan-Kala, Janbas-Kala, and other archaeological monuments. These sites provide important evidence for understanding the development of urban planning, defensive architecture, handicrafts, trade, irrigation-based agriculture, religious beliefs, and socio-political relations in Ancient Khorezm. The article also analyzes the role of archaeological research in reconstructing the history of Karakalpakstan on a scientific basis, studying the material culture of ancient populations, and preserving the region's historical and cultural heritage. The study concludes that the archaeological monuments of Karakalpakstan constitute an important source for understanding not only the history of the region but also the broader historical and cultural development of Central Asia.

Date: 5th September-2026

Key words: Karakalpakstan, archaeological sites, Ancient Khorezm, Aral Sea region, Amu Darya, Toprak-Kala, Ayaz-Kala, Koykrylgan-Kala, Janbas-Kala, ancient cities, fortresses, material culture, archaeology, historical and cultural heritage.

Аннотация: В статье рассматриваются история формирования, историко-культурное значение и научная ценность археологических памятников, расположенных на территории Республики Каракалпакстан, в изучении развития цивилизаций Центральной Азии. Особое внимание уделяется историко-географическому положению региона в нижнем течении Амударьи и Приаралье, где с древнейших времен формировались поселения, крепости, городские центры и религиозно-архитектурные сооружения. Анализируется значение таких памятников древнехорезмийской культуры, как Топрак-кала, Аяз-кала, Койкрылган-кала, Джанбас-кала и других археологических объектов. На основе данных памятников раскрываются особенности развития градостроительства, оборонительной архитектуры, ремесла, торговли, ирригационного земледелия, религиозных представлений и общественно-политических отношений в древнем Хорезме. В статье также рассматривается роль археологических исследований в научной реконструкции истории Каракалпакстана, изучении материальной культуры древнего населения и сохранении историко-культурного наследия. Делается вывод о том, что археологические памятники Каракалпакстана представляют собой важнейший источник для изучения не только региональной истории, но и историко-культурного развития всей Центральной Азии.

Ключевые слова: Каракалпакстан, археологические памятники, Древний Хорезм, Приаралье, Амударья, Топрак-кала, Аяз-кала, Койкрылган-кала, Джанбас-кала, древние города, крепости, материальная культура, археология, историко-культурное наследие.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Markaziy Osiyoning tarixiy va madaniy jihatdan eng qadimiy hududlaridan biri hisoblanadi. Mintaqaning geografik jihatdan Amudaryoning quyi oqimi va Orolbo'yi hududida joylashgani qadimdan bu yerda insoniyatning turli xo'jalik va madaniy faoliyat shakllarining rivojlanishiga imkon yaratgan. Ayniqsa, Amudaryo deltasidagi tabiiy sharoitlar sug'orma dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va savdning shakllanishi uchun muhim omil bo'lgan. Qoraqalpog'iston hududida saqlanib qolgan arxeologik yodgorliklar mintaqaning qadimgi va o'rta asrlar tarixini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Qal'alar, qadimgi shahar xarobalari, manzilgohlar, ibodatxonalar, mudofaa inshootlari va boshqa arxeologik obyektlar orqali qadimgi aholining turmush tarzi, xo'jalik faoliyati, ijtimoiy munosabatlari, diniy qarashlari va me'moriy an'analari haqida muhim ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin. Qoraqalpog'iston hududidagi ko'plab yodgorliklar Qadimgi Xorazm sivilizatsiyasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular mintaqaning qadimgi davrdagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotini aks ettiradi. Shu sababli ushbu arxeologik merosni o'rganish Qoraqalpog'iston tarixini chuqur tadqiq etish bilan birga, Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining shakllanish jarayonlarini yanada kengroq anglash imkonini beradi.

Date: 5th September-2026

Qoraqalpog'iston hududidagi arxeologik yodgorliklarning katta qismi qadimgi Xorazm tarixini o'rganish bilan bog'liq. Amudaryoning quyi oqimi qadimgi davrlardan boshlab o'ziga xos madaniy va iqtisodiy makon sifatida shakllangan. Bu hududda sug'orma dehqonchilikning rivojlanishi doimiy aholi manzilgohlarining vujudga kelishiga, keyinchalik esa shaharlar va qal'alar tizimining shakllanishiga zamin yaratgan. Arxeologik tadqiqotlar natijasida Qoraqalpog'iston hududida turli tarixiy davrlarga oid ko'plab manzilgohlar va mudofaa inshootlari aniqlangan. Ularning me'moriy tuzilishi, qurilish texnikasi, topilgan sopol buyumlar, qurol-yarog'lar, tangalar, haykaltaroshlik namunalari va boshqa moddiy ashyolar qadimgi jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy hayotini o'rganishda muhim daliliy manba vazifasini bajaradi. Mazkur yodgorliklarning o'rganilishi natijasida qadimgi Xorazm hududida shaharsozlik madaniyati yuqori darajada rivojlanganligi, murakkab mudofaa tizimlari yaratilgani va sug'orish inshootlaridan keng foydalanilganligi haqida xulosalar shakllangan. Qoraqalpog'iston hududidagi eng mashhur arxeologik yodgorliklardan biri Toproqqal'adir. Mazkur yodgorlik qadimgi Xorazm davlatining siyosiy va madaniy hayotini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Toproqqal'a yirik saroy majmuasi, turar joylar, xo'jalik inshootlari va mudofaa tizimidan tashkil topgan murakkab shahar majmuasi sifatida ajralib turadi. Arxeologik qazishmalar davomida saroy va turli binolardan haykaltaroshlik namunalari, devoriy bezaklar, yozuvlar, sopol buyumlar, tangalar va boshqa moddiy-madaniy ashyolar topilgan. Toproqqal'adan aniqlangan topilmalar qadimgi Xorazmda davlat boshqaruvi, saroy madaniyati, san'at va hunarmandchilikning rivojlanganini ko'rsatadi. Ayniqsa, saroy majmuasining me'moriy tuzilishi o'sha davr shaharsozligi va mudofaa me'morchiligining yuqori darajada rivojlanganidan dalolat beradi. Shu jihatdan Toproqqal'a nafaqat mahalliy tarix, balki qadimgi Markaziy Osiyo davlatlari tarixini o'rganishda muhim arxeologik manba hisoblanadi. Qoraqalpog'iston hududidagi eng mashhur arxeologik majmualardan yana biri Ayazqal'a hisoblanadi. Ayazqal'a bir necha mudofaa inshootlaridan tashkil topgan bo'lib, qadimgi Xorazmning harbiy-mudofaa tizimini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Qal'alarining baland hududlarda qurilgani, qalin mudofaa devorlari bilan o'ralgani va strategik jihatdan qulay joylashgani ularning asosiy vazifasi hududni tashqi xavflardan himoya qilish bilan bog'liq bo'lganini ko'rsatadi. Bunday qal'alar nafaqat harbiy maqsadlarda, balki ma'muriy va xo'jalik funksiyalarini bajaruvchi markazlar sifatida ham xizmat qilgan. Ayazqal'a majmuasining me'moriy xususiyatlari qadimgi Xorazm aholisi mudofaa inshootlarini barpo etish sohasida katta tajribaga ega bo'lganini ko'rsatadi. Qal'a devorlari va minoralarining tuzilishi o'sha davr harbiy me'morchiligining o'ziga xos jihatlarini aks ettiradi. Qoyqirilganqal'a Qadimgi Xorazmning diniy va madaniy hayotini o'rganishda alohida ahamiyatga ega arxeologik yodgorliklardan biridir. Yodgorlikning me'moriy tuzilishi va undan topilgan moddiy ashyolar qadimgi aholining diniy marosimlari, e'tiqodlari va san'at an'analari haqida muhim ma'lumotlar beradi. Arxeologik materiallar orqali qadimgi Xorazm jamiyatida diniy tasavvurlar va marosimlarning ijtimoiy hayot bilan chambarchas bog'liq bo'lganini kuzatish mumkin. Yodgorlikdan aniqlangan sopol buyumlar, haykaltaroshlik namunalari va boshqa ashyolar qadimgi aholining estetik qarashlari va hunarmandchilik mahorati haqida ham tasavvur beradi. Qoyqirilganqal'a shu

Date: 5th September-2026

jihatdan qadimgi Xorazmning diniy dunyoqarashi va madaniy taraqqiyotini o'rganishda muhim arxeologik manba sifatida e'tirof etiladi. Qoraqalpog'iston hududidagi arxeologik yodgorliklar orasida Jonbosqal'a ham muhim o'rin tutadi. Mazkur yodgorlik qadimgi aholi yashash tarzi, xo'jalik faoliyati va me'moriy an'alarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Arxeologik tadqiqotlar davomida aniqlangan turar joy qoldiqlari, xo'jalik buyumlari, mehnat qurollari va boshqa moddiy ashyolar qadimgi aholining kundalik hayoti haqida ma'lumot beradi. Bunday yodgorliklarni o'rganish orqali qadimgi jamiyatning iqtisodiy faoliyati, ishlab chiqarish usullari va ijtimoiy tuzilishi haqida ilmiy xulosalar chiqarish mumkin. Qoraqalpog'iston hududidagi arxeologik yodgorliklar qadimgi aholining iqtisodiy faoliyatini o'rganish uchun ham katta ahamiyatga ega. Amudaryo quyi oqimida sug'orma dehqonchilikning rivojlanishi aholi punktlarining barqaror rivojlanishiga imkon bergan. Arxeologik topilmalar orasida qishloq xo'jaligida foydalanilgan mehnat qurollari, sopol idishlar, xo'jalik buyumlari va boshqa ashyolarning uchrashi qadimgi aholining ishlab chiqarish faoliyati haqida ma'lumot beradi. Sug'orish tizimlarining rivojlanishi esa dehqonchilikning iqtisodiy hayotdagi o'rnini yanada oshirgan. Hunarmandchilik ham mintaqa iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri bo'lgan. Kulolchilik, metallga ishlov berish, to'qimachilik va boshqa hunar turlarining rivojlanganligi arxeologik materiallar orqali namoyon bo'ladi. Turli hududlardan topilgan buyumlarning o'zaro o'xshashligi esa savdo va madaniy aloqalarning mavjud bo'lganidan dalolat beradi. Qoraqalpog'iston hududidagi arxeologik yodgorliklarning ahamiyati ularning iqtisodiy va siyosiy tarixni o'rganishdagi o'rnini bilangina cheklanmaydi. Ushbu yodgorliklar qadimgi aholining ma'naviy dunyosi, diniy qarashlari, san'ati va madaniy an'alarini tadqiq etishda ham muhim manba hisoblanadi. Arxeologik qazishmalar natijasida topilgan haykaltaroshlik namunalari, devoriy tasvirlar, bezak buyumlari, sopol idishlar va boshqa san'at asarlari qadimgi Xorazm madaniyatining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Ular orqali o'sha davr aholisi estetik qarashlari va badiiy tafakkurining rivojlanish darajasini aniqlash mumkin. Bundan tashqari, arxeologik yodgorliklar Markaziy Osiyoning turli hududlari o'rtasidagi madaniy aloqalarni o'rganish uchun ham muhimdir. Moddiy madaniyat namunalari o'xshashligi va turli hududlarda uchrashi qadimgi davrlardayoq mintaqalar o'rtasida faol aloqalar mavjud bo'lganini ko'rsatadi. Bugungi kunda Qoraqalpog'iston hududidagi arxeologik yodgorliklarni ilmiy jihatdan tadqiq etish va muhofaza qilish dolzarb vazifalardan biridir. Tabiiy iqlim sharoitlari, shamol eroziyasi, vaqt ta'siri va inson faoliyati ayrim yodgorliklarning saqlanish holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli arxeologik obyektlarni ilmiy hujjatlashtirish, konservatsiya qilish, restavratsiya ishlarini olib borish va ularni kelajak avlodlar uchun saqlab qolish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy arxeologik usullar, raqamli texnologiyalar, geoinformatsion tizimlar va masofadan zondlash imkoniyatlaridan foydalanish yodgorliklarni yanada chuqurroq o'rganish imkonini beradi. Arxeologik merosni saqlash nafaqat ilmiy, balki ta'limiy va turistik ahamiyatga ham ega. Tarixiy yodgorliklarni ilmiy asosda ommalashtirish yosh avlodning tarixiy xotirasi va milliy-madaniy merosga bo'lgan hurmatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Date: 5th September-2026

Xulosa qilib aytganda, Qoraqalpog‘iston hududidagi arxeologik yodgorliklar mintaqaning qadimgi va o‘rta asrlar tarixini o‘rganishda beqiyos ilmiy va tarixiy ahamiyatga ega. Toproqqal’a, Ayazqal’a, Qoyqirilganqal’a, Jonbosqal’a va boshqa yodgorliklar orqali Qadimgi Xorazm sivilizatsiyasining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy taraqqiyotiga oid muhim ma’lumotlarni olish mumkin. Mazkur yodgorliklar qadimgi aholining shaharsozlik, mudofaa me’morchiligi, sug‘orma dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo sohalarida erishgan yutuqlarini namoyon etadi. Shuningdek, arxeologik topilmalar qadimgi Xorazm aholisining diniy qarashlari, san’ati, turmush tarzi va madaniy aloqalari haqida muhim ma’lumotlar beradi. Qoraqalpog‘iston hududidagi arxeologik merosning ilmiy ahamiyati uning faqat mahalliy tarixni o‘rganish bilan chegaralanib qolmasligi, balki butun Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi taraqqiyotining umumiy jarayonlarini anglash imkonini berishi bilan belgilanadi. Shu bois arxeologik yodgorliklarni muntazam tadqiq etish, muhofaza qilish va ilmiy jihatdan ommalashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Umuman, Qoraqalpog‘iston hududidagi arxeologik yodgorliklar xalqimizning qadimiy va boy tarixiy-madaniy merosini o‘zida mujassam etgan bebaho manbalardir. Ularni o‘rganish va asrab-avaylash nafaqat tarix fanining rivoji, balki milliy tarixiy xotirani mustahkamlash va kelajak avlodlarga boy madaniy merosni yetkazish uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. “Xorazm”, “Qoraqalpog‘iston”, “Toproqqal’a”, “Ayazqal’a” maqolalari.
2. O‘zbekiston tarixi bo‘yicha darsliklar va ilmiy tadqiqotlar.
3. Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududidagi arxeologik yodgorliklarni tadqiq etishga bag‘ishlangan ilmiy maqolalar va arxeologik ekspeditsiya materiallari.
4. Markaziy Osiyo arxeologiyasi va qadimgi Xorazm tarixiga oid ilmiy tadqiqotlar.

